

Olha Hordiichuk,
doktor nauk filozoficznych,
adiunkt studiów filozoficzno-historycznych
Uniwersytet Państwowy „Politechnika Żytomierska”
ORCID: 0000-0003-4609-9188
hordiichuk@ztu.edu.ua

STEREOTYPY ETNICZNE: SPECYFIKA FORMOWANIA I FUNKCJONOWANIA

W artykule przeanalizowano specyfikę powstawania, formowania i funkcjonowania stereotypów etnicznych, ich treść i funkcje, określono ich rolę w tworzeniu tożsamości narodowej, konstruowaniu obrazów innych narodów oraz wskazano możliwości ustalenia kryteriów obiektywizacji stereotypów. Uzasadniono, że niebezpieczeństwo stereotypów etnicznych opiera się na ich emocjonalnym charakterze uogólniającym, który jest odbierany jako aksjomat, a w rzeczywistości stanowi sąd (który może tylko częściowo odpowiadać rzeczywistości lub w ogóle być fałszywy). Polega także na ich znaczącym wpływie na światopogląd, normy i zasady postępowania w określonych okolicznościach. Podano przykłady korelacji auto- i heterostereotypów opartych na osobliwościach mentalnych. Przedstawiono konstruktywny i destrukcyjny potencjał stereotypów etnicznych. Pierwszy obejmuje tworzenie i odzwierciedlanie pozytywnego obrazu własnego narodu i/lub innego, kształtowanie tożsamości narodowej, pomoc w porozumieniu z przedstawicielami innych wspólnot etnicznych itp. Do drugich zalicza się rozpowszechnianie informacji nieprawdziwych oraz negatywnych postaw emocjonalnych i ocennych, hamowanie rozwoju społeczno-politycznego i kulturowego, napięcia międzyetniczne, konflikty, wrogość, a nawet nienawiść, która wzywa do wojny i ją usprawiedliwia. Przeanalizowano stereotypy etniczne jako skuteczne narzędzie manipulacji społeczno-politycznej oraz propagandy. Takie zjawiska jak rasizm, seksizm, islamofobia oraz rasizm w dużej mierze opierają się na stereotypach etnicznych. Współczesny rosyjski system propagandowy produkcji kłamstw i totalnej nienawiści wobec Ukraińców, nieuznawania ich prawa do wolnego i niepodległego państwa we wspólnocie państw europejskich, a nawet prawa do życia, opiera się na stereotypach ukształtowanych i narzuconych w czasach kolonialnych (o niższości Ukraińców, prowincjonalizmie i ubóstwie kultury ukraińskiej, niskim statusie języka ukraińskiego, braku państwowości Ukrainy itp.

Słowa kluczowe: stereotyp, stereotyp etniczny, stereotyp mentalny, mentalność, tożsamość, konflikty międzyetniczne, wojna informacyjna, wojna hybrydowa, wojna na pełną skalę, globalizacja.

Ольга Гордійчук. Етнічні стереотипи: особливості формування та функціонування

У статті проаналізовано особливості виникнення, формування та функціонування етнічних стереотипів, їх зміст та функції; визначено їх роль у творенні національної ідентичності, конструюванні образів інших народів; з'ясовано можливості встановлення критеріїв об'єктивності стереотипів.

Обґрунтовано, що небезпека етнічних стереотипів у їх емоційному узагальнювальному характері, що сприймається як аксіома, певна даність, однак насправді констатує судження (яке може лише частково відповідати дійсності або ж взагалі бути хибним), а також у вагомому впливі на світогляд, норми й правила поведінки в певних обставинах.

Подано приклади кореляції авто- та гетеростереотипів, що мають в основі ментальні особливості.

Представлено конструктивний та деструктивний потенціал етнічних стереотипів. Зокрема серед першого: творення й відображення позитивного образу власного народу та / чи іншого, формування національної ідентичності, допомога в порозумінні з представниками інших етнічних спільнот тощо. Серед другого: поширення невідповідної дійсності інформації та негативного емоційно-оцінного ставлення, гальмування суспільно-політичного й культурного розвитку, міжетнічна напруга, конфлікти, ворожнеча і навіть ненависть, що закликає до війни, виправдовує її. Проаналізовано, що етнічні стереотипи можуть бути ефективним інструментом суспільно-політичних маніпуляцій, пропаганди. Саме на етнічних стереотипах значною мірою базуються такі явища, як расизм, сексизм, ісламофобія, а сьогодні рашизм. Так, на сформованих та нав'язаних у колоніальні часи стереотипах (про меншовартість українців, провінційність та бідність української культури, низький статус української мови, недодержавність України тощо) побудована сучасна російська пропагандистська система продукування брехні й тотальної ненависті до українців, невизнання їх права на вільну самостійну державу в спільноті європейських країн і навіть права на життя.

Ключові слова: *стереотип, етнічний стереотип, ментальний стереотип, ментальність, ідентичність, міжетнічні конфлікти, інформаційна війна, гібридна війна, повномасштабна війна, глобалізація.*

Olha Hordiichuk. Ethnic stereotypes: peculiarities of formation and functioning

The article analyzes the peculiarities of the formation, formation and functioning of ethnic stereotypes, their content and functions, determines their role in the formation of national identity, the construction of images of other nations, and indicates the possibility of establishing criteria for the objectification of stereotypes. The danger of ethnic stereotypes lies in their emotional generalizing character, which is perceived as an axiom, and in reality constitutes a judgment (which may only partially correspond to reality or may be false at all), as well as their significant impact on the worldview, norms and rules of conduct in certain circumstances are reasoned. The examples of the correlation of auto- and heterostereotypes based on mental peculiarities are given. The constructive and destructive potential of ethnic stereotypes is presented. The first includes creating and reflecting a positive image of one's own nation and/or another, forming national identity, helping to communicate with representatives of other ethnic communities, etc. The second includes the dissemination of false information and negative emotional and evaluative attitudes, inhibition of socio-political and cultural development, inter-ethnic tensions, conflicts, hostility and even hatred that calls for and justifies war. It has been proanalyzed that ethnic stereotypes can be an effective tool for socio-political manipulation and propaganda. Such phenomena as racism, sexism, Islamophobia and now racism are largely based on ethnic stereotypes. The modern Russian propaganda system of producing lies and total hatred against Ukrainians, is not recognizes their right to a free and independent state in the community of European states, and even the right to life, is based on stereotypes formed and imposed in colonial times (about the inferiority of Ukrainians, the provincialism and poverty of Ukrainian culture, the low status of the Ukrainian language, the non-statehood of Ukraine, etc.).

Key words: *stereotype, ethnic stereotype, mental stereotype, mentality, identity, inter-ethnic conflicts, information warfare, hybrid warfare, full-scale war, globalization.*

Określenie problemu i jego związek z ważnymi zadaniami naukowymi i praktycznymi.

Stereotypy etniczne mają istotny wpływ na kształtowanie opinii publicznej o własnym i innych narodach. Reprezentanci jednych społeczności odnoszą się do przedstawicieli innych w oparciu o warstwę historycznych doświadczeń interakcji, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie. Normy społeczne i zasady zachowania, podstawowe wartości, elementy kultury, tradycje, język są

unikalne dla każdego narodu. Uwzględnianie ich we wzajemnych relacjach społecznych zapewnia udaną komunikację i pozwala uniknąć konfliktów międzyetnicznych.

Stereotypy etniczne zakorzenione w naszym światopoglądzie i postawach aktywizują się częściej niż sobie wyobrażamy. Są one źródłem prostej, dostępnej, łatwo przyswajalnej, pozornie niepodważalnej (a jednak uogólnionej, często uproszczonej i niedokładnej) wiedzy zbiorowej o własnym narodzie i innych, ich cechach i specyfice. Kultura narodowa gromadzi ogromne doświadczenie, które jest dziedziczone na poziomie świadomym i podświadomym. Doświadczenie to może zostać uaktywnione w odpowiednim momencie, niezależnie od naszych zamierzeń.

Gdy członkowie społeczności nie czują się zagrożeni przez innego (cudzoziemca), stereotypy są postrzegane zgodnie z wcześniejszymi doświadczeniami w pokojowym kontekście. Jednak nawet poczucie dyskomfortu wystarczy, by inny stał się groźny, by istniejącym stereotypom nadać nowe treści i znaczenia. Takie zjawiska jak rasizm, seksizm, islamofobia itp. w dużej mierze opierają się na stereotypach etnicznych. Tak jak teraz rasizm oparty na antyukraińskim nastawieniu.

Stereotypy etniczne nie są wiarygodnym źródłem informacji o innych narodach, ale stanowią dość prawdziwą bazę wiedzy o nas samych i naszych społecznych lękach. Tę informację dość skutecznie wykorzystuje rosyjska propaganda, czyniąc ze stereotypów etnicznych skuteczne narzędzie manipulacji społeczno-politycznej.

Analiza badań i publikacji podstawowych. Badanie zjawiska stereotypizacji etnicznej jest skuteczne, gdy jest stosowane podejście interdyscyplinarne. Przede wszystkim obejmuje ono badania z zakresu psychologii etnicznej, kulturoznawstwa, historii, filozofii społecznej, etnosocjologii i etnopolityki. Znaczący wkład w badanie problemu stereotypów etnicznych i procesu stereotypizacji wnieśli tacy zachodni naukowcy jak W. Lipman, A. Tejfel, G. Allport i T.A. Van Dyke, których prace badają naturę i przyczyny powstawania stereotypów, ich rodzaje i funkcje społeczne, a także konsekwencje ich oddziaływania na masową świadomość. Do badaczy stosunków etnicznych i rasowych, a w szczególności uprzedzeń etnicznych jako ich składników, należą E. Smith, E. Giddens, I. Wallerstein, B. Anderson, D. Rothschild, J. Habermas, E. Gobsbaum i inni.

Wśród ukraińskich uczonych, którzy badali stereotypy etniczne zarówno odrębnie, jak i w kontekście zagadnień tożsamości narodowej, interakcji międzykulturowych i konfliktów etnicznych, warto wymienić E. Holovakę, V. Yevtukha, O. Kartunova, M. Kozlovetsa, V. Kotygorenkę, I. Kresinę, O. Kryvytską, M. Larchenkę, M. Makhniya, L. Nagornę, N. Chernysh i innych.

Współczesne stereotypy auto- i heteroetniczne, ich wpływ na świadomość społeczno-polityczną i historyczną aktualność szczegółowo badają również polscy uczeni, m.in. A. Klimkiewicz, M. Marczevska, M. Laszkiewicz i M. Wójcik.

Celem artykułu jest analiza osobliwości powstawania i funkcjonowania stereotypów etnicznych, ich treści, funkcji, konstruktywnego oraz destrukcyjnego wpływu na świadomość społeczną, a także ustalenie kryteriów obiektywizacji stereotypów.

Prezentacja głównego materiału i uzasadnienie uzyskanych wyników naukowych. Termin „stereotyp” wszedł do użytku naukowego z dziedziny drukarstwa, gdzie oznacza metalową płytę z wytłoczonymi elementami drukarskimi, używaną do powielania tego samego tekstu przy drukowaniu dużych nakładów. Na początku XX wieku amerykański publicysta W. Lippmann zauważył, jak różne mogą być poglądy na to samo wydarzenie. Postawił hipotezę o istnieniu uprzedzeń, które tworzą stabilne formacje – „pictures in our heads” (obrazy w naszych głowach) i wpływają na postrzeganie ludzi, zjawisk i wydarzeń. Publicysta zwrócił też uwagę na następujący schemat: według tych obrazów można prześledzić podobieństwa, a czasem całkowitą tożsamość, pewnych grup społecznych.

Pojęcie „stereotyp” zostało po raz pierwszy użyte przez U. Lippmanna w pracy „Public Opinion” (1922). Ukuł on wyrażenie „stereotyp społeczny” na gruncie socjologii politycznej i psychologii społecznej oraz określił dwie ważne przyczyny powstawania stereotypów:

1) wykorzystanie zasady ekonomii wysiłku, która jest charakterystyczna dla ludzkiego myślenia (ludzie mają tendencję do tego, by nie reagować za każdym razem w nowy sposób na nowe fakty i zjawiska, ale rozpatrywać je przy użyciu istniejących kategorii);

2) ochrona wartości grupowych (stereotyp jest jak twierdza, która chroni nasze tradycje, tworzy mury, w których czujemy się swojsko i bezpiecznie).

Przyczyny powstawania stereotypów są odpowiedzią na pytanie, dlaczego zaprzeczenie lub zniekształcenie stereotypów jest odbierane przez ich nosicieli dość emocjonalnie, a czasem agresywnie: ponieważ jest interpretowane jako atak na coś ustalonego i ważnego – podstawy rozumienia siebie i świata.

Pierwsze naukowe badania nad stereotypami społecznymi przeprowadzili w latach 30. XX wieku zwolennicy W. Lippmanna, amerykańscy psychologowie społeczni D. Katz i K. Braly. W szczególności naukowcy przeprowadzili ciekawy i znaczący dla dalszych badań eksperyment: studenci Uniwersytetu Princeton (uczestniczyło w nim 100 osób) zostali poproszeni o wybranie najbardziej charakterystycznych cech danej narodowości i rasy spośród 84 wymienionych dla Amerykanów, Anglików, Włochów, Niemców, Japończyków, Turków, Żydów, Irlandczyków, Chińczyków i innych. W wyniku badania stwierdzono dość duży stopień pokrywania się i spójności w charakteryzowaniu/przypisywaniu pewnych cech określonym grupom narodowym. Na przykład 79 proc. respondentów stwierdziło, że Żydzi są przebiegli, a 84 proc., że czarni są przesądni. Uczniowie zaproponowali więc koncepcję, że stereotyp to stabilny wyraz informacji osadzonych w umyśle, który w pewnym stopniu odpowiada rzeczywistości [1]. Podkreślmy: w pewnym stopniu, czyli częściowo.

Stereotypami społecznymi oznaczamy powszechnie przyjęte, rozpowszechnione, stabilne wyobrażenia o różnych sferach życia społecznego i stosunkach międzyetnicznych. Mogą one powstawać na poziomie świadomości indywidualnej i grupowej oraz przenosić się na świadomość zbiorową (w zależności od stopnia rozpowszechnienia). Stereotyp opiera się zazwyczaj na pewnej cesze lub właściwości (płeć, wiek, zawód, religia, charakter narodowy, sposób postrzegania lub przekształcania świata itp.), która jest rzutowana na grupę ludzi (społeczną, etniczną, religijną, rasową) [2, s. 112]. Jedną z najważniejszych cech stereotypów jest ich społeczny determinizm, przede wszystkim przez wartości kulturowe.

Rodzajem stereotypów społecznych są stereotypy etniczne, które są uproszczonymi, schematycznymi, zabarwionymi emocjonalnie i niezwykle stabilnymi obrazami grupy etnicznej i łatwo można je rozpowszechnić na wszystkich jej członków [3, s. 121].

Stereotyp jest konstrukcją myślową, zazwyczaj powszechną wśród członków danej grupy społecznej, opartą na schematycznym i uproszczonym postrzeganiu rzeczywistości (zjawisk społecznych, kulturowych lub pewnej kategorii osób), zabarwionych wartościująco, często bazującym na uprzedzeniach i niepełnej wiedzy. Stereotypy są wpojone przez środowisko społeczne i utrwalane przez tradycję, trudno ulegają zmianom.

Stereotyp etniczny – odmiana sądu czy orzeczenia dotyczącego pewnych cech osobniczych członków grupy etnicznej lub właściwości tej samej. Dzielą się na:

- a) pozytywne – dodatnie ocenianie grupy lub jej członków;
- b) negatywne – ujemne ocenianie grupy lub jej członków;
- c) autostereotypy – dotyczące własnej grupy etnicznej;
- d) heterostereotypy – dotyczące obcej grupy etnicznej;
- e) wereotypy – zgodne z rzeczywistością przekonania i sądy o grupie [4, s. 204]

Stereotypy etniczne są z zasady mentalne, ponieważ system postaw społecznych każdego człowieka obejmuje nie tylko zdobyte doświadczenie życiowe, ale także „pamięć rodzinną”, informacyjny i emocjonalny komponent otaczającego środowiska społecznego: syntezę wartości, symboli, idei, nastrojów, przekonań, światopoglądu w ogóle, które określają zdolność zbiorowości i jednostek do postrzegania i działania w otaczającej rzeczywistości. Postawy takie istnieją zarówno na poziomie świadomym, jak i podświadomym, łącząc to, co racjonalne i zmysłowe [5, s. 81].

Mentalność powstaje na podstawie stereotypowych historycznych doświadczeń ludzi w zakresie zbiorowej egzystencji, interakcji społecznych i stosunków międzyludzkich. Opiera się na najgłębszym poziomie świadomości zbiorowej – archetypach. Na przykład wśród fundamentalnych archetypów mentalności ukraińskiej, które określają specyfikę charakteru narodowego Ukraińców,

wzorce zachowań, reakcje emocjonalne i zmysłowe itp., są: archetyp Ziemi, archetyp wolności osobistej, archetyp Matki, archetyp losu, archetyp dominacji przeszłości nad przyszłością, archetyp równości synów i córek swojej Ojczyzny, archetyp edukujący [6, s. 18].

Zwroty „typowy Ukrainiec”, „typowy Polak” itp. kojarzą się z cechami mentalnymi, które są rodzajem znaków rozpoznawczych określających/przypisujących grupie etnicznej pewien zestaw cech charakterystycznych. W istocie, na poziomie świadomym i podświadomym, pojęcia te odzwierciedlają grupowe postrzeganie typowości pewnych cech i właściwości charakteru właściwych każdemu przedstawicielowi własnej lub innej wspólnoty etnicznej w ramach integrującej koncepcji „narodu” [2, s. 113]. Na przykład mówiąc o „typowym Niemcu”, wyobrażamy sobie osobę schludną i punktualną, Hiszpanów kojarzymy z dumą i namiętnością, Francuzów z frywolnością i romantyzmem itp. W rzeczywistości jednak żaden stereotyp myślowy nie może być charakterystyczny dla wszystkich przedstawicieli danego narodu i określa raczej warunkowe cechy etniczne. Stereotypy znajdują jednak szerokie odzwierciedlenie w utworach literackich, dowcipach, anegdotach itp. To dodatkowo wzmacnia osobliwość postrzegania własnego narodu i innych.

Stereotypy etniczne kojarzą się zwykle ze stwierdzeniem obecności lub braku pewnej cechy, niejako nieodłącznej dla całego narodu lub jego części. Mogą mieć charakter pozytywny, neutralny lub negatywny. Zwykle stereotypy dotyczące mentalności są kliszami, etykietą lub mitem, które przyjmuje się na wiarę, zarówno świadomie, jak i nieświadomie, choć mogą wcale nie być prawdziwe. Informacje przyjmowane są „na wiarę”, co nie przyczynia się do rozwoju krytycznego myślenia, analizy i odpowiednio zrozumienia istoty zjawiska, a nawet więcej: często wywołuje nieuzasadnioną agresję, fobie, a w przypadku wojny rosyjskiej na terytorium Ukrainy znacznie głębsze negatywne emocje, nawet chęć fizycznego zniszczenia (!).

Zgodnie z przedmiotem tworzenia i formowania, stereotypy etniczne dzielą się na „wewnętrzne” (autostereotypy) i „zewewnętrzne” (heterostereotypy). W pierwszym przypadku mówimy o stereotypach narodu o sobie samym, o jego różnych składnikach terytorialnych i społecznych; w drugim przypadku mówimy o tym, jak ten naród interpretuje inne narody, czego od nich oczekuje, na jakie cechy zachowania liczy lub się ich spodziewa.

Naturalną i całkiem uzasadnioną tendencją jest to, że grupa etniczna przedstawia własne osobliwości i cechy charakteru narodowego głównie w pozytywnym świetle, natomiast przedstawiciele innych grup etnicznych są często postrzegani i interpretowani w sposób tendencyjny, z negatywnymi konotacjami. Zjawisko to można tłumaczyć nabytym poziomem ważności i historycznego uwarunkowania własnych wzorów zachowań (czasem potrzebą samousprawiedliwienia, reakcjami obronnymi), a także niewystarczającym poziomem wiedzy o innych narodach, brakiem zrozumienia głębszej istoty pewnych cech. Takie uprzedzenia i przesady są wynikiem nieświadomego działania stereotypów na poziomie mentalności.

Negatywne postawy społeczne i ukształtowane na ich podstawie stereotypy etniczne mogą być wyrazem uprzedzeń wobec określonej grupy etnicznej (rasowej). Szereg badań psychologicznych potwierdza, że w zdecydowanej większości przypadków osoby posiadające określone uprzedzenia nie uznają tego i nawet nie są tego świadome. Uważają, że ich wroga postawa jest adekwatna i odpowiada „negatywnym” cechom i właściwościom zachowań obcej grupy społecznej. Ogólnie rzecz biorąc, uprzedzenia etniczne i uprzedzenia psychiczne są charakterystyczne dla społeczeństw słabo rozwiniętych pod względem społecznym i demokratycznym, które nie są wystarczająco dojrzałe, żeby dogłębnie zrozumieć pewne zjawiska i wydarzenia. Na przykład nienawiść rasowa, która jest sztucznie inspirowana podstępem i przemocą (faszyzm) [7, s. 310], a obecnie rasizm (faszyzm w stylu rosyjskim).

Do głównych cech stereotypów etnicznych należą:

- emocjonalny i oceniający charakter (stwierdzeniu określonej cechy towarzyszy jej emocjonalna ocena);
- odporność i usztywniona postawa wobec nowych informacji;
- spójność (wysoki poziom jedności postrzegania przez członków grupy własnej grupy etnicznej (autostereotypy) i innych grup etnicznych (heterostereotypy)) [7, s. 308].

W strukturze stereotypów możemy wyróżnić trzy poziomy: komponent poznawczy (ocena);

- afektywny (efekt emocjonalny, kształtowanie postawy);
- behawioralny (algorytm działań wobec obiektu, reakcja behawioralna).

Uważamy, że główne funkcje stereotypów etnicznych polegają na jednoczeniu własnej wspólnoty etnicznej i przekazywaniu doświadczeń społecznych, a także na informowaniu o innych wspólnotach etnicznych, kształtowaniu ogólnego wyobrażenia o nich, co przyczynia się do nawiązania skutecznej komunikacji (informacja o osobliwościach narodowych, niezbędnych zasadach komunikacji zgodnie z duchowym i politycznym sposobem życia społeczeństwa).

Funkcje stereotypów szczegółowo opisują w swoich opracowaniach polska badaczka M. Wójcik oraz ukraiński naukowiec I. Danyliuk:

- adaptacyjna (czujemy się pewniej i bezpieczniej posługując się stereotypami (nawet fałszywymi), nie musimy stale weryfikować własnych poglądów);
- optymalizacja procesów poznawczych, uzupełnianie brakujących informacji i odrzucanie nadmiernej ilości danych;
- przewidywanie zachowań obiektów reprezentowanych w stereotypie, ułatwianie komunikacji;
- funkcja obronna (ochrona siebie i otoczenia, usprawiedliwianie własnego zachowania, aktywności lub przeciwnie – bierności; poszukiwanie wrogów, na których można skierować agresję, obwinianie za własne błędy itp.).

Stereotypy dotyczące innej grupy są ściśle związane z autostereotypami. Podobieństwo do własnej grupy daje poczucie przynależności i porządku społecznego, zmniejsza lęk, tłumi wyrzuty sumienia. Negatywny stereotyp innej grupy wzmacnia dobrą opinię o własnej grupie, usprawiedliwia jej braki, przerzuca odpowiedzialność za swoje niepowodzenia na inną grupę – powstaje obraz kozła ofiarnego (żywym przykładem są nastroje antyżydowskie w nazistowskich Niemczech, gdy prawie cały naród niemiecki zaakceptował ludobójczy program Hitlera) [7, s. 311; 8, s. 34–36].

Nie mniej wyrazisty i tragiczny jest obecny przykład stosunku Rosjan do Ukraińców: masowe poparcie dla zniszczenia innego narodu opiera się na wszechstronnej kampanii propagandowej, której podstawą jest narzucany od wieków stereotyp ukraińskiej niższości oraz poczucie wyższości i „wielkości” narodu rosyjskiego.

Stereotypy leżą u podstaw świadomości etnicznej i są integralną częścią kultury, ale ich stabilność jest względna. Wraz ze zmianą warunków historycznych i specyficznych doświadczeń jednostek, stereotypy mogą się również zmieniać. Polska badaczka I. Mikłaszewicz podaje przykład dość szybkiego odrzucenia stereotypów w grupie litewskich studentów, którzy uczyli się języka polskiego i spędzili trochę czasu w Polsce, dzięki czemu w naturalny sposób zmienili swoje negatywne postrzeganie polskiej kultury na pozytywne [9, s. 89]. Na fakt, że najskuteczniejszymi sposobami zmniejszenia negatywnego wpływu stereotypów i uprzedzeń etnicznych są bezpośrednie kontakty między przedstawicielami różnych grup etnicznych, przemyślenie i zmiana percepcji etnicznych zwraca uwagę również ukraińska badaczka N. Semeniv [10, s. 184].

W zależności od tego, jakie stereotypy tworzą jedne narody o innych, możemy sformułować pewne opinie i o pierwszych, i o drugich. Aby ujawnić duchowy wszechświat danego narodu, należy również dokładnie zbadać system auto- i heterostereotypów. Miarą prawdziwości stereotypu jest stopień zgodności między autostereotypami i heterostereotypami [11].

W praktyce heterostereotypy często znacznie się różnią od wyobrażeń innej grupy etnicznej o sobie [12].

Do stworzenia stereotypu można wykorzystać całkowitą lub częściową substytucję pojęć – symulakry, które rezonując w świadomości społecznej, szybko się upowszechniają, niczym nasiona kiełkujące, gdy padną na sprzyjającą (wcześniej przygotowaną) glebę [13].

W każdym razie pojawienie się określonego zjawiska zawsze ma swoje przyczyny i konsekwencje. Ciekawy w tym kontekście jest przykład Irlandii. Irlandczycy należą do narodów o największej liczbie utrwalonych stereotypów. Na przestrzeni wielowiekowej historii Irlandczycy byli kojarzeni z następującymi cechami: słabi i ulegli, leniwi, niewykształceni, bezradni, pijacy, zależni

od życzliwości innych. Te nadmiernie uogólnione negatywne cechy były historycznie spowodowane trudną kolonialną przeszłością Irlandii, głodem, migracją zarobkową dużej części ludności do Stanów Zjednoczonych, a głównie próbą przetrwania w biednych dzielnicach Bostonu, Nowego Jorku i innych miast. Obecnie sytuacja zmieniła się zasadniczo i Irlandia jest krajem rozwiniętym, ale stereotypy nadal tworzą uprzedzenia, które szybko zostają zniszczone przy poznaniu Irlandii i jej mieszkańców.

Wspomniane wyżej negatywne stereotypy należy zastąpić obiektywnym faktem: Irlandczycy potrafią przetrwać i rozwijać się niezależnie od warunków. Irlandia daje nam również przykład, jak można zarabiać na stereotypach: rząd zachęca do bardziej rozrywkowej (i często alkoholowej) atmosfery w miastach takich jak Dublin, aby zwiększyć turystykę [14].

Istnieje szereg stereotypów dotyczących Ukrainy i jej obywateli, które są nieprawdziwe i wywołują uczucie oburzenia wśród Ukraińców. Najpopularniejsze z nich: Ukraina jest częścią Rosji (stereotyp, który dziś naród ukraiński skutecznie obala, dzielnie broniąc swoich ziem przed inwazją wojsk rosyjskich), język ukraiński i rosyjski są podobne, na Ukrainie zawsze jest zimno (zima), barszcz i boczek to codzienne pożywienie Ukraińców, zachodni Ukraińcy to wrodzy nacjonaści, kobiety ukraińskie chcą wychodzić za mąż za bogatych obcokrajowców i inne [15].

Stereotypy te są powierzchowne i nie odzwierciedlają egzystencjalnego sposobu życia Ukraińców. Znajomość kontekstu historycznego i prawdopodobnych przyczyn ich powstawania pozwala stwierdzić, że jest w nich nieco racji („ziarno prawdy”), ale generalnie ich treść jest fałszywa. Szczególnie bolesne w świetle obecnej wojny rosyjskiej w Ukrainie są stereotypy, które poniżają Ukraińców jako naród, nie uznają prawa Ukraińców do bycia wolnym narodem i budowania swojego państwa we wspólnocie państw europejskich.

Ukraina jest przykładem kraju, w którym negatywny obraz narodu jako stereotyp, schemat myślenia, został narzucony przez dominujące metropolie. Trwające kilka stuleci polska i rosyjska (oraz radziecka) kolonizacja i panowanie miały swoje konsekwencje: naród ukraiński przyjął i zinternalizował negatywne projekcje kultur dominujących, w szczególności kompleks niższości (kulturowej, cywilizacyjnej, moralnej). Po inwazji militarnej Rosji na Wschodnią Ukrainę, zajęciu części terytorium i aneksji Półwyspu Krymskiego oraz w kontekście wojny na pełną skalę, którą Rosja rozpoczęła na terytorium Ukrainy 24 lutego 2022 roku z tysiącami ofiar wojskowych i cywilnych, Ukraińcy na poziomie masowym radykalnie przewartościli swoje postrzeganie siebie i Rosjan. Emocje od gorzkiego uśmiechu do jawnego obrzydzenia wywołuje obecnie jeden z najbardziej rozpowszechnionych stereotypów z przeszłości, że naród ukraiński jest „młodszym bratem” Rosjan. Wojna zjednoczyła i zmieniła naród ukraiński. Paradoksalne jest, że dzięki tragicznym wydarzeniom i walce z zewnętrznym wrogiem-agresorem, Ukraińcy w końcu stali się masowo Ukraińcami (odważna obrona Ojczyzny, pielęgnowanie wszystkiego, co ukraińskie, odrzucanie i potępienie wszystkiego, co rosyjskie, państwo nabrało wartości egzystencjalnej). Ukraińcy zaczęli też zwracać większą uwagę na wrogów wewnętrznych, a ich tolerancja dla korupcji znacznie się zmniejszyła. Warto jednak pamiętać, że narodowe lęki społeczne, sprzeczności i słabości są wciąż obecne i mogą być skutecznie wykorzystywane przez antyukraińską propagandę (i są), która działa nie tylko słowem, ale i obrazem – zdjęciami, karykaturami itp., dotykając wrażliwych punktów.

W przypadku narodu rosyjskiego negatywne stereotypy o innej grupie etnicznej (Ukraińcy, Polacy, Europejczycy w ogóle, cały Świat Zachodni) i pozytywne stereotypy o własnej wzmacniają dobre zdanie Rosjan o sobie, dają im poczucie przynależności i domniemanego porządku społecznego, zmniejszają lęki, tłumią wyrzuty sumienia i usprawiedliwiają niedociągnięcia, błędy rządu rosyjskiego i w ogóle narodu, trudną sytuację gospodarczą i polityczną, przerzucają odpowiedzialność za swoje niepowodzenia na innych i, co najtragiczniejsze, usprawiedliwiają stosowanie przemocy wobec innych narodów: inwazję na Afganistan, Gruzję, Syrię i inne kraje, brutalne tłumienie dążeń narodów Kaukazu i innych republik Federacji Rosyjskiej do uniezależnienia się od niej, pełnoskalową wojnę na Ukrainie.

Po stronie polskiej w XV–XVI wieku ukształtował się i przez długi czas był dość rozpowszechniony stereotyp o Ukraińcach jako anarchistach itp. (w XX w. – banderowcach). Postrzeganie to jest regularnie podsycane przez wrogów państwowości ukraińskiej – siły prorosyjskie, które nie są zainteresowane rozwojem i współpracą Polski, Ukrainy i innych krajów postsowieckich, dlatego dyskredytują ich osiągnięcia i starają się prowokować konflikty międzyetniczne, a także wywoływać nienawiść międzyetniczną.

Owszem, spory historyczne i problematyczne kwestie nadal są obecne w polsko-ukraińskiej historii. Nie przeszkodziło to jednak Polsce stać się najbardziej aktywnym ze wszystkich krajów we wspieraniu Ukrainy od początku inwazji militarnej Rosji, przyjąć miliony ukraińskich uchodźców i lobbować na rzecz przystąpienia wschodniego sąsiada do UE. Obecnie polskie społeczeństwo aktywnie weryfikuje dominujące stereotypy. Podejmowane są próby eliminacji stereotypów, które odgrywają potężną rolę w rozwoju polskiego postrzegania narodu ukraińskiego i jego obyczajów [8, 9, 16, 17, 18, 19, 20].

Wnioski i perspektywy dalszych badań. Stereotypy etniczne kształtują się historycznie i są formą przekazywania z pokolenia na pokolenie społecznych doświadczeń interakcji, pewnej wiedzy, postaw emocjonalnych i ocennych (często zbyt uogólnionych i uprzedzonych) na temat własnej wspólnoty etnicznej (autostereotypy) i innych narodów (heterostereotypy). Mogą one zawierać wielowiekowe archetypy, ważne elementy samoidentyfikacji, pewne tradycje, a także odzwierciedlać cechy mentalne. Stereotypy etniczne mają więc zasadniczo charakter mentalny. Są one przekazywane przez sferę kulturową – wartości, język, ustną i pisemną sztukę ludową, tradycje, wiarę itp.

Stereotypy etniczne stanowią podstawę świadomości etnicznej i są integralną częścią kultury, ale ich stabilność jest względna. Zmieniające się okoliczności historyczne, zdobywanie nowych doświadczeń, bezpośrednie interakcje z przedstawicielami innych narodów zmieniają nastawienie do wielu kwestii.

W zależności od tego, jakie stereotypy jedne narody tworzą o innych, możemy sformułować pewne wyobrażenia dotyczące i pierwszych, i drugich. Aby ujawnić duchowe uniwersum danego narodu, należy równie dokładnie zbadać system auto- i heterostereotypów. Stopień zgodności między auto- i heterostereotypami jest miarą prawdziwości stereotypu.

Zagrożenie stereotypów etnicznych polega na ich emocjonalnym charakterze uogólniającym, który jest odbierany jako aksjomat, pewna dana, ale w rzeczywistości zawiera osąd, który: a) może być prawdziwy; b) ma tylko „ziarno prawdy”; c) jest fałszywy. Ma też istotny wpływ na światopogląd, a tym samym na emocje, oceny i działania.

Wpływ stereotypów etnicznych może być zarówno konstruktywny (odzwierciedlający pozytywny obraz własnego i/lub innego narodu, będący ważnym czynnikiem w kształtowaniu tożsamości narodowej, pomagający znalezieniu wspólnego języka z przedstawicielami innych wspólnot etnicznych itp.), jak i destrukcyjny (spowalniający rozwój społeczno-polityczny i kulturowy, powodujący zniekształcenia w treściach poznawczych świadomości społecznej, wywołujący skrajnie negatywne postawy emocjonalne i ocenne, a więc prowokujący napięcia międzyetniczne, konflikty, wojny).

W kontekście prowadzonych przez Rosję na terytorium Ukrainy wojen informacyjnej i hybrydowej, a od 2022 roku pełnoskalowej, istniejące stereotypy etniczne są sztucznie modyfikowane, tworzone są nowe i masowo rozpowszechniane w celu manipulowania świadomością społeczną i szerzenia prorosyjskiej propagandy.

Powstałe w czasach kolonialnych i stale podsycane przez siły prorosyjskie destrukcyjne stereotypy etniczne o niższości Ukraińców, prowincjonalności i ubóstwie kultury ukraińskiej, niskim statusie języka ukraińskiego, braku państwowości Ukrainy itp. mają tragiczne konsekwencje. Od wieków osłabiają i dzielą społeczeństwo ukraińskie, hamują rozwój gospodarczy i polityczny.

Należy uważnie i skrupulatnie analizować stereotypy i symulakry, którymi jest bardzo nasycona przestrzeń informacyjna. Unikać emocjonalnych uogólnień, które prowokują do pogłębiania nienawiści międzyetnicznej. A najlepszym sposobem na odrzucenie destrukcyjnych stereotypów kolonialnych jest zwycięstwo Ukrainy i budowanie szczęśliwej przyszłości na swoich

historycznych terytoriach zgodnie z prawem międzynarodowym, w oparciu o podstawowe wartości ukraińskie, kompatybilne z europejskimi.

Список використаних джерел та літератури

1. Katz D. Racial stereotype of one hundred college students. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1933. Vol. 28. P. 280–290.
2. Махній М. М. Етнічна психологія: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ: Слово, 2016. 269 с.
3. Євтух В. Б., Трошинський В. П., Галушко К. Ю. Етносоціологія: терміни та поняття. Навчальний посібник. К.: Видавництво УАННП «Фенікс», 2003. 280 с.
4. Olechnicki K., Załęcki P. Słownik socjologiczny. Toruń: Wydawnictwo Graffiti BC, 1997. 262 s.
5. Гордійчук О. О. Ментальність у добу глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во «НОВОград», 2021. 372 с.
6. Гордійчук О. Архетипи української ментальності: соціально-філософський аналіз. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2018. 1 (84). С. 15–19.
7. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: Монографія. К.: САММІТ-КНИГА, 2010. 432 с.
8. Wójcik M. Efektywność specyficznych i niespecyficznych sposobów zmiany negatywnych stereotypów etnicznych. Katowice, 2008. 241 s.
9. Marczevska M. Stereotypy etniczne we współczesnym polskim dyskursie publicznym. *Res Historica*. 2018. № 46. S. 283–300.
10. Семенів Н. Етнічні стереотипи: чинники формування та їх використання засобами масової інформації. Режим доступу: <http://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/156466/155869> (дата звернення: 23.02.2023).
11. LeVine R. A., Campbell D. T. Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic, attitudes and group behavior. New York: Wiley, 1972. 384 p.
12. Гордійчук О. Стереотипи як конструкти сприйняття та потрактування ментальностей різних народів. *Практична філософія: Науковий журнал*. 2019. 3 (73). С. 10–17.
13. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. Київ: «Основи», 2004. 230 с.
14. Chandler N. How Irish Traditions Work. *How stuff works*. 2019. Режим доступу: <https://people.howstuffworks.com/culture-traditions/national-traditions/irish-tradition4.htm> (дата звернення: 23.02.2023).
15. Sibirtseva M. Stereotypes Every Ukrainian Hates. *The culture trip*. 2017. Режим доступу: <https://theculturetrip.com/europe/ukraine/articles/7-stereotypes-every-ukrainian-hates/> (дата звернення: 23.02.2023).
16. Błuszkowski J. Przemiany stereotypów narodowych w procesie transformacji systemowej w Polsce. *Studia Politologiczne*. 2007. Vol. 11. S. 132–141. <https://docplayer.pl/40428360-Przemiany-stereotypow-narodowych-w-procesie-transformacji-systemowej-w-polsce.html> (дата звернення: 23.02.2023).
17. Gorun D. A. Stereotypy świadomości etnicznej. Powstanie i rozwój. *Sprawy Narodowościowe. Seria nowa*. 2003. Z. 23.
18. Klimkiewicz A. #rosjatanumyslu #60kopiesekzawpis: stereotypy etniczne zakłete w hashtagach. *Przegląd Rusycystyczny. Polskie Towarzystwo Rusycystyczne*. 2022. № 4 (180). S. 226–245.
19. Łaskiewicz M. Stereotypy etniczne w polskiej kulturze ludowej. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2021. 420 s.
20. Mikłaszewicz I. Stereotypizacja Polaków na Litwie a jej konsekwencje. Z zagadnień stereotypów etnicznych. *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy*. 2014. T. 13/14. S. 82–89.

References (translated & transliterated)

1. Katz, D. (1933). Racial stereotype of one hundred college students. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28, 280–290 [in English].
2. Mahnij, M. M. (2016). Etnichna psy`xologiya: navch. posib. dlya studentiv vy`shh. navch. zakl [Ethnic psychology: education. manual for university students education closing]. Ky`yiv: Slovo [in Ukrainian].
3. Yevtux, V. B., Troshhy`ns`ky`j, V. P., Galushko, K. Yu. (2003). Etnosociologiya: terminy` ta ponyattya. Navchal`ny`j posibny`k [Ethnosociology: terms and concepts. Tutorial]. K.: Vy`davny`cztvo UANNP "Feniks" [in Ukrainian].

4. Olechnicki, K., Załęcki, P. (1997). Słownik socjologiczny [Sociological Dictionary]. Toruń: Wydawnictwo Graffiti BC [in Polish].
5. Hordiychuk, O. O. (2021). Mental'nist' u dobu hlobalizatsiyi: monohrafiya [Mentality in the age of globalization: monograph]. Zhytomyr, Vyd-vo "NOVOhrad" [in Ukrainian].
6. Hordiychuk, O. O. (2018). Arxety`py` ukrayins`koyi mental`nosti: social`no-filosofs`ky`j analiz [Archetypes of the Ukrainian mentality: socio-philosophical analysis.]. *Visny`k Zhy`tomy`rs`kogo derzhavnogo universy`tetu imeni Ivana Franka, 1 (84)*, 15–19 [in Ukrainian].
7. Dany`lyuk, I. V. (2010). Etnichna psy`xologiya yak galuz` naukovogo znannya: istory`ko-teorety`chny`j vy`mir: Monografiya [Ethnic psychology as a field of scientific knowledge: historical and theoretical dimension: Monograph]. K.: SAMMIT-KNY`GA [in Ukrainian].
8. Wójcik, M. (2008). Efektywność specyficznych i niespecyficznych sposobów zmiany negatywnych stereotypów etnicznych [The effectiveness of specific and non-specific ways to change negative ethnic stereotypes]. Katowice [in Polish].
9. Marczevska, M. (2018). Stereotypy etniczne we współczesnym polskim dyskursie publicznym [Ethnic stereotypes in contemporary Polish public discourse]. *Res Historica, 46*, 283–300 [in Polish].
10. Semeniv, N. Etnichni stereoty`py`: chy`nny`ky` formuvannya ta yix vy`kory`stannya zasobamy` masovoyi informaciyi [Ethnic stereotypes: factors of formation and their use by mass media]. Retrieved from: <http://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/156466/155869> [in Ukrainian].
11. LeVine, R. A., Campbell, D. T. (1972). Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic, attitudes and group behavior. New York: Wiley [in English].
12. Hordiychuk, O. O. (2019). Stereoty`py` yak konstrukty` spry`jnyattya ta potraktuvannya mental`nostej rizny`x narodiv [Stereotypes as constructs of perception and interpretation of the mentalities of different peoples]. *Prakty`chna filozofiya: Naukovy`j zhurnal, 3 (73)*, 10–17 [in Ukrainian].
13. Bodriyar, Zh. (2004). Sy`mulyakry` i sy`mulyaciya [Simulacra and simulation]. Ky`yiv: "Osnovy`" [in Ukrainian].
14. Chandler, N. (2019). How Irish Traditions Work. *How stuff works*. Retrieved from: <https://people.howstuffworks.com/culture-traditions/national-traditions/irish-tradition4.htm> [in English].
15. Sibirtseva, M. (2017). Stereotypes Every Ukrainian Hates. *The culture trip*. Retrieved from: <https://theculturetrip.com/europe/ukraine/articles/7-stereotypes-every-ukrainian-hates/> [in English].
16. Błuszkowski, J. (2007). Przemiany stereotypów narodowych w procesie transformacji systemowej w Polsce [Transformations of national stereotypes in the process of systemic transformation in Poland]. *Studia Politologiczne, 11*, 132–141. Retrieved from: <https://docplayer.pl/40428360-Przemiany-stereotypow-narodowych-w-procesie-transformacji-systemowej-w-polsce.html> [in Polish].
17. Gorun, D. A. (2003). Stereotypy świadomości etnicznej. Powstanie i rozwój [Stereotypes of ethnic awareness. Establishment and development]. *Sprawy Narodowościowe. Seria nowa, 23*, [in Polish].
18. Klimkiewicz, A. (2022). #rosjatanumyslu #60kopiejkzawpis: stereotypy etniczne zaklęte w hashtagach [#rosjatanumyslu #60kopiejkzawpis: ethnic stereotypes enchanted in hashtags]. *Przegląd Ruscystyczny. Polskie Towarzystwo Rusycystyczne, 4 (180)*, 226–245 [in Polish].
19. Łaskiewicz, M. (2021). Stereotypy etniczne w polskiej kulturze ludowej [Ethnic stereotypes in Polish folk culture]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [in Polish].
20. Mikłaszewicz, I. (2014). Stereotypizacja Polaków na Litwie a jej konsekwencje. Z zagadnień stereotypów etnicznych [Stereotyping of Poles in Lithuania and its consequences. From the issues of ethnic stereotypes]. *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy, 13/14*, 82–89 [in Polish].

Статтю отримано 24.01.2023 року.

Прийнято до друку 02.03.2023 року.